

ПРАВОВИЙ НІГІЛІЗМ ЯК АНТИПОД ПРАВОВОЇ КУЛЬТУРИ ТА ШЛЯХИ ЙОГО ПОДОЛАННЯ

Сидоркіна Р. Д.

ВСТУП

Побудова суверенної, незалежної, демократичної, соціальної та правової держави України в умовах воєнного стану, вимагає суттєвих змін у ставленні суспільства до права і закону. Економічна криза, соціальна невлаштованість українського населення призводить до деформації стану його правової свідомості, ігнорування цінності права, зневажливе ставлення до приписів закону та появи поширеного негативного явища, правового нігілізму.

Його прояв стає перешкодою на шляху соціально-економічних та державно-правових реформ, впливає на стан законності та правопорядку, призводить до політичної нестабільності та перешкоджає розбудові правової держави.

Сучасна правова дійсність в Україні є досить суперечлива і пояснюється це, з однієї сторони закріпленням важливих положень правової державності, прав і свобод людини, з іншої, низький рівень правової культури, суттєве поширення правового нігілізму не тільки серед населення, але й у державних органах влади.

Виникає нагальна потреба терміново шукати шляхи по усуненні чинників, які негативно впливають на правосвідомість та правову культуру українського населення.

Правовий нігілізм, як явище був завжди актуальним, однак, в сучасних умовах багатостраждальної України, яка знаходиться у війні, ця проблема досягла своєї вершини. Важливо з'ясувати, що представляє собою це явище, причини його виникнення та шляхи і механізми подолання.

1. Виникнення передумов поширення правового нігілізму як соціально-негативного явища

Основний закон держави закріпив положення, що Україна є суверенною, незалежною, демократичною, соціальною і правовою державою¹.

А це означає, що важливу роль в державі повинно відігравати право, закон, повага до прав і свобод людини та громадянина, які є найвищою соціальною цінністю. Захист та їх гарантування є обов'язком держави.

¹ Конституція України. Прийнята Верховною Радою України 28 червня 1996 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.

Нажаль, перешкодою втілити проголошені Конституцією ідеї є негативні фактори, серед яких має місце правовий нігілізм.

Слід констатувати, що це явище є поширеним не тільки у свідомості населення, але й серед державних чиновників при владі, що негативно впливає на розбудову правової держави та її існування, зокрема.

Потреба детального вивчення правового нігілізму завжди привертала увагу науковців, правознавців в різні часи, особливо під час гострих криз економічного, соціального, політичного характеру, які спонукали до переоцінки вже існуючих цінностей і особливо в умовах військового стану.

Значний внесок в дослідження питань пов'язаних із правовим нігілізмом зробили такі вчені, як: В. Г. Бондаревський, О. В. Дручек, Л. І Мороз, А. М. Шульга та інші науковці. Однак, існуючих напрацювань ще недостатньо для вирішення проблем у цій сфері, оскільки українське суспільство динамічно змінюється, виникають нові проблеми пов'язані з правовим нігілізмом під час війни в країні, а тому виникає необхідність шукати більш практичні та дієві шляхи подолання правового нігілізму.

Для того, щоб зрозуміти правовий нігілізм, як соціальне явище і відчутти його вплив на суспільство і особистість зокрема, потрібно чітко розуміти його поняття та сутність.

Правовий «нігілізм» походить (від лат. “nihil” – «ніщо»). Філософський енциклопедичний словник, «нігілізм» визначає, як заперечення усталених суспільних норм, ідеалів, принципів, законів, авторитетів, традицій тощо².

Слід зауважити, що визначення суті й навіть самого моменту його виникнення досі є предметом дискусії серед вчених. Аналізуючи наукову літературу приходиш висновку, що існують певні труднощі у розумінні поняття правового нігілізму й існує значна різноманітність додаткових його дефініцій³.

Науковець Скакун О. Ф. під «правовим нігілізмом» розуміє деформований стан правосвідомості особи, суспільства, групи, який характеризується усвідомленим ігноруванням вимог закону, цінності права, зневажливим ставленням до правових принципів і традицій, однак виключає злочинний намір⁴.

Вчена Волинка В. К. у терміні «правовий нігілізм» вбачає «заперечення, ігнорування та негативне ставлення до права, закону та правових форм організації суспільних відносин, прав і свобод інших осіб»⁵.

² Філософський енциклопедичний словник / за ред. В.І. Шинкарук. Київ : Абрис, 2002. С. 425.

³ Дручек О.В. Правовий нігілізм: підходи до розуміння. Форум права. 2009. № 2. С. 140.

⁴ Скакун О.Ф. Теорія держави і права: підруч. Харків: Консум, 2009. С. 486.

⁵ Волинка К.Г. Теорія держави і права: навч. посіб. Київ: МАУП, 2003. С. 198.

Професор Сухонос В. В., «правовий нігілізм» визначає як негативне ставлення до права, закону і правових форм організації суспільних відносин»⁶.

Науковець Дручек О. В. у терміні «правовий нігілізм» вбачає свідомо-вольове заперечення чинного права активною або пасивною поведінкою конкретних осіб чи окремих суспільних груп, що ускладнює чи унеможливує правове регулювання й призводить до руйнування держави та занепаду суспільства⁷.

Слушною є думка Бондаревського В. Г., який під правовим нігілізмом розуміє деформований стан правосвідомості особи, суспільства, групи, що характеризується усвідомленим ігноруванням вимог закону, цінності права, зневажливим ставленням до правових принципів і традицій, однак виключає злочинний намір⁸.

Цікавим є факт, що це вкрай негативне явище присутнє на рівні повсякденної правосвідомості і виражається в таких висловлюваннях : «Закон – дишло, куди повернув, туди й вийшло», «Коли гроші говорять, правда мовчить», тощо. На рівні професійної правосвідомості правовий нігілізм виражає стереотипи мислення юристів-практиків, які не мають нічого спільного з принципом законності. До прикладу, вважається, що «зі злочинністю можна боротися злочинними методами», «була б людина, а стаття для неї знайдеться»⁹.

Тобто, правовий нігілізм знаходить своє вираження у різних формах.

Це, по-перше: неприйняття певними верствами населення економічних реформ, спрямованих на розвиток ринкових відносин, по-друге: загальна невдоволеність новим життям, радикальними змінами у всіх сферах життя, по-третє: соціально-економічні протести, що знаходять свій прояв у протестах політичних, у гострих партійних конфронтаціях, нестабільності у державних органах країни тощо.

На думку науковця Шемшученка Ю. С., правовий нігілізм призводить до крайнього прояву правового безкультур'я, відкидання або ігнорування права, юридичних норм і загальноприйнятих правових цінностей, до зневажливого ставлення до правових принципів і традицій. Як антипод правової культури, правовий нігілізм породжує правопорушення, у тому числі кримінальні злочини»¹⁰.

Нажаль, момент виникнення негативного явища є досить суперечливим. Деякі вчені припускаються думки, що правовий нігілізм в Україні виник з появою її незалежності. Інші вважають, що правовий нігілізм це закономірне явище, має місце у кожному суспільстві. І причиною є саме відсутність національних правових традицій, низький

⁶ Сухонос В.В. Теорія держави і права: підруч. Суми: Університетська книга, 2014. С. 434 с.

⁷ Дручек О.В. Детермінанти правового нігілізму: загальна характеристика. Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ. 2009. № 3. С. 18.

⁸ Бондаревський В.Г. Правовий нігілізм в Україні та шляхи його подолання. Київ, 2012. С. 25.

⁹ Шульга А.М. Правовий нігілізм: український досвід. Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ. 2010. № 4. С. 34.

¹⁰ Юридичний словник-довідник / за ред. Ю.С. Шемшученка. Київ: Феміна.1996. С. 508.

рівень правової культури і правової свідомості. Не дотримання Основного закону Конституції України, нехтування законами та підзаконними актами, міцно укорінилось у свідомості більшості українського суспільства^{11, 12}.

Крім того, слід констатувати і про втрату громадянами довіри до органів державної влади, оскільки вони часто нехтують правами, інтересами та свободами самих громадян.

Тобто, правовий нігілізм є продукт соціальних відносин і його живленням є некомпетентність, політиканство, цинізм, популізм чиновників всіх рівнів, які прикриваючись політикою, переймаються своїми шкурними фінансовими, владними інтересами та благами, не думаючи про майбутнє країни.

Вище зазначене призводить до висновку, що зі зменшенням правової культури і правової свідомості правовий нігілізм тільки збільшується.

Дефініції визначення явища «правовий нігілізм» стверджують, що воно є досить шкідливим і небезпечним, оскільки деформує правову свідомість людей, проявляється у зневазі як до права та закону і на різних етапах розвитку суспільства змінює свій зміст і посилює нестабільність в суспільстві.

В умовах розвитку України, яка знаходиться у воєнному стані причини прояву правового нігілізму очевидні, а саме:

– наявність великої кількості нормативно-правових актів, які по-перше, часто суперечать одне одному або виключають одне одного; по-друге, невисока їх якість та відсутність ефективного механізму доведення до відома населення їх змісту. Неповага до їх положень з боку населення пов'язана з падінням загального рівня життя людей, інфляція, збільшення цін на товари і послуги.

Конституція має бути непорушним наріжним каменем цих відносин, що здійснюються не лише у напрямі удосконалення відповідальності людини перед владою, а й навпаки – держави перед людиною. В умовах воєнного стану це положення має бути способом організації влади, яка є втіленням усього українського суспільства, проявом демократії та волевиявлення громадян України.

– недовіра громадян до можливості побудови незалежної, правової держави. На нашу думку, сила і правовий зміст держави полягає не в репресіях та розширенні повноважень силових структур, а в удосконаленні законодавства, приведення його у відповідність до європейських стандартів та реальному забезпеченні прав людини і громадянина. Правова захищеність населення в сучасній Україні вкрай на низькому рівні, що підриває віру в закон та здатність держави захистити права громадян. Крім того, має місце протиборство між

¹¹ Конституція України. Прийнята Верховною Радою України 28 червня 1996 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.

органами державної влади, що негативно відображається на роботі багатьох структурних підрозділів;

– відсутність політичної волі верхівки України, яка знаходиться при владі активно протистояти правовому нігілізму, а також небажання влади думати й діяти в інтересах держави. Деформація має місце і в діяльності правоохоронних органів, які нехтують правовими процедурами реалізації прав та обов'язків.

Криміногенна ситуація в українському суспільстві сьогодні залишає бажати кращого. Злочинність набуває групового та організованого характеру, у громадян виникає невпевненість щодо можливості захистити себе від незаконних дій та породженого свавілля у суспільстві.

Держава з низькою правовою культурою та правовою свідомістю населення може стати осередком безкарної злочинності. Наслідками нігілізму в праві є – юридичне невігластво, відставання, правова невихованість населення, відсутність правових знань, досвіду правової діяльності та відповідних навичок, неможливість формування чіткої життєвої позиції. А тому нагальною потребою в сучасній Україні є подолання правового нігілізму, як важливої умови розбудови правової держави.

2. Шляхи подолання проблем пов'язаних з правовим нігілізмом

Сучасна Україна переживає складний процес становлення суверенної, демократичної та правової держави. Нажаль, ці процеси охопили різні сфери життя українського суспільства і поступово накопичують розчарування, соціальну невлаштованість, відчай населення, несуть загрозу для демократичних перетворень. Держава, яка прагне розвитку та благополуччя своїй країні, повинна терміново вирішувати питання деформованої свідомості її населення.

Правовий нігілізм в державі сьогодні характеризується своєю масовістю, його поширення має місце не тільки серед громадян, але й в органах державної влади та правоохоронних структурах. Цікавим є факт, що він є досить агресивним і часто неконтрольованим. Стан війни певним «чиновникам» при владі часто на користь.

Чинники успішного подолання правового нігілізму – це ті фактори, які при їх правильному використанні мають дати людям розуміння цінності права, закону та зовсім викоринити таке негативне явище у праві як нігілізм.

На нашу думку, з'ясувавши причини прояву правового нігілізму, виникає необхідність пошуку шляхів його подолання. Вважаємо, за необхідне розпочати боротьбу з цим вкрай негативним явищем в таких сферах життя суспільства і держави, зокрема:

– у стратегії розвитку правової держави – державну політику спрямувати на захист інтересів особистості, забезпечивши її добробут; державним органам неухильно дотримуватись всіх законів, прикладом може послугувати позитивне правове надбання європейських країн.

Серед основних засобів подолання правового нігілізму варто виділити й проведення демократичних реформ ініційованих главою держави та урядом. Водночас реформування в усіх напрямках має здійснюватися оперативно. Кожен із напрямів реформування повинен передбачати перелік основних законодавчих актів, необхідних для його законодавчого забезпечення, призупинити хаотичні та несистематизовані зміни нормативно-правової бази.¹³.

– у сфері нормотворчості, особливу увагу звернути на професійну та компетентнісну складову політиків, які замаються законодавчою діяльністю. Необхідно залучати науковців різних галузей до законотворчої роботи. Більше надавати можливості громадським організаціям впливати на політичне життя країни. Широко висвітлювати процес самої законопроектної діяльності, а також скрупульозно підходити до проведення правової експертизи джерел права, в яких містяться норми права. Це неможливо реалізувати без підвищення правової освіти. Необхідно залучати науковців до законотворчої роботи; підвищувати авторитет державної влади. Необхідним є підвищення значення органів державної влади в суспільстві як вихідної точки в дотриманні законів. Доцільно було б, щоб органи держави влади та інші владні структури показали, що на них покладено обов'язок першочергового та постійного дотримання основних законів, який вони активно виконують;

– у сфері застосування правових норм, діяльність компетентних державних органів і посадових осіб необхідно здійснювати із дотриманням передбаченого законом процесуального порядку, забезпечувати пряму дію норм Основного закону;

– у сфері правового виховання – надання суспільству необхідних юридичних знань; їх поширення, використовуючи різні форми виховання; розвивати безперервну зацікавленість населення до правових знань і забезпечення їх доступності з метою формування у нього високого рівня правової культури, активної правомірної поведінки у напрямі патріотизму та відповідальності за свою країну.

Орієнтиром правового виховання має бути підвищення ступеня праворозуміння. Створення дієвої, ефективної, розгалуженої системи освіти дала б змогу почати впровадження правового виховання з раннього віку. Це зумовлено тим, що потреба в поширенні норм законів є не тільки у вищих навчальних закладах юридичного спрямування; починати потрібно з кожного юного громадянина, який у дорослому житті сприйматиме норми закону через призму обов'язковості та дотриманості.

На нашу думку, до чинників подолання правового нігілізму слід відносити: сім'ю; навчальні установи; засоби масової інформації (ЗМІ);

¹³ Мороз Л.І. Мінімізація правового нігілізму як умова національної безпеки держави/ Л.І. Мороз // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. серія психологічна. 2012. Вип. 2 (1). С. 124.

церкву та релігійні організації. Досить важливо щоб була узгодженість їх дій.

Сім'я виконує функцію підтримання життєдіяльності дитини та забезпечує її розвиток фізично. Запускає в дію механізми спілкування, контролю. Забезпечує формування культурної ідентичності, навчання, засвоєння норм і цінностей, в тому числі правових необхідних для життя у суспільстві.

Освітні установи мають велике значення для передачі не лише знань, але й загальних цінностей домінуючої правової культури. Виховання молоді у закладах освіти направлене на прищеплення знань про правила поведінки в сім'ї, у навчальному закладі, у трудовому колективі, громадських місцях і місцях відпочинку, поваги до прав і свобод людини та громадянина, Конституції України, державних символів і законів України і права в цілому. Там молодь знайомиться з основними положеннями трудового, адміністративного, кримінального, цивільного, сімейного та інших галузей права. Розвиває уміння оцінювати свої дії та дії інших людей з погляду дотримання правил поведінки і чинних законів. В навчальних закладах формуються правові переконання, навички правомірної поведінки.

Особливе місце серед чинників подолання правового нігілізму займають засоби масової інформації. Засоби масової інформації систематично інформують громадян про події суспільно-правового життя України та міжнародної спільноти, про правові аспекти діяльності органів державної влади і місцевого самоврядування, про здійснення прав і свобод громадян, профілактику правопорушень, особливо, серед молоді, боротьбу з кримінальними злочинами, корупцією, організованою злочинністю. Перевагами засобів масової інформації перед іншими каналами правового інформування є оперативність подання інформації, широкий охоплення населення, щоденність впливу і доступність правової інформації. Багато ЗМІ активно прагнуть брати участь у процесі суспільного формування правової культури. Вплив ЗМІ і правове виховання особи не зводиться лише до передачі громадянам знань про законодавство, а особливо важливим є формування переконаності особи у необхідності дотримання правових норм, формування позитивного ставлення до права.

Наступний чинник – церква. Церква завжди посідала важливе місце у житті українського народу. Основні заповіді православної віри несуть саме ті правила, які постають підґрунтям української правової свідомості та правової культури. У релігійних текстах закріплені загальнолюдські принципи права. Стаття 35 Конституції України проголошує, що церква і релігійні організації в Україні відокремлені від держави¹⁴, однак ми вважаємо, що це не означає, що держава не має дбати про церкву, навпаки, державна влада має докладати певних зусиль

¹⁴ Конституція України. Прийнята Верховною Радою України 28 червня 1996 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.

для того, щоб відродити роль релігії в українському суспільстві, як фактор, який має безпосередній вплив на реалізацію головної функції правового виховання – настанови на правомірну поведінку.

Тож, виникає потреба у різних формах виховного процесу, а саме: а) розвиток сімейного правового виховання; б) покращення правової освіти в школах, систематична профілактична робота правопорушень серед осіб, схильних до їх вчинення; в) правова пропаганда засобами масової інформації.

Тому важливо, щоб сім'я, школа, вищі навчальні заклади, церква «прививали» любов до права, до закону. При реальному використанні наведених чинників ми зможемо зменшити правовий нігілізм в нашій державі. Особливу увагу звертати на підготовку кваліфікованих юристів, які зможуть на професійному рівні донести населенню розуміння законів, їх необхідність та цінність, запозичення позитивних правових надбань інших держав світу; подальша інтенсивна інтеграція до міжнародного права.

Визначальним фактором серед правових заходів подолання правового нігілізму є боротьба з корупцією. За даними досліджень Індексу сприйняття корупції, що проводяться Transparency International, Україна отримала 36 зі 100 балів в Індексі сприйняття корупції за 2023 рік, додавши 3 бали. На сьогодні ми займаємо 104 позицію поміж 180 країн. Зростання України на 3 бали – один із найкращих результатів за минулий рік у світі. Всього за останні 10 років Україна додала 11 балів – це найбільший приріст серед країн, які зараз мають статус кандидаток до ЄС. Дослідження покриває період з лютого 2021 року по вересень 2023 року. І суттєвий приріст показника країна отримала саме за час великої війни. Експерти Transparency International Ukraine виділяють ключові події, які вплинули на результат:

- ухвалення та реалізації Антикорупційної стратегії та Державної антикорупційної програми (ДАП);
- активізація затримань і розслідувань у топкорупційних справах;
- проведення більшості закупівель у Prozorro.

Одним з чинників, які вплинули на зростання рейтингу України, є ухвалення та початок реалізації ДАП на 2023–2025 роки на основі прийнятої раніше Антикорупційної стратегії. Наш наступний крок – якісна реалізація ДАП всіма державними органами-виконавцями.

До досліджуваного періоду не потрапили відновлення обов'язкового декларування та звітування політичних партій, перевірки декларацій, а також початок роботи Єдиного порталу повідомлень викривачів. Ці події мають позитивно вплинути на позиції України в рейтингу, який розраховуватиметься за підсумками 2024 року.

Слід зауважити, що питання запобігання корупції в Україні та розбудови доброчесності є ключовим для наших міжнародних партнерів. Від успішності цього треку напряма залежить вступ України до ЄС, НАТО та ОЕСР, довіра міжнародних партнерів, відповідно економічна та військова підтримка. Світові лідери Індексу сприйняття

корупції – 2023 майже не змінилися. Очолює список Данія із 90 балами. Друге місце займає Фінляндія, яка набрала 87 балів, наступні – Нова Зеландія із 85 балами та Норвегія з 84 балами. Ключовим показником Індексу є кількість балів, а не місце в рейтингу. Мінімальна оцінка (0 балів) означає, що корупція фактично підміняє собою державу, максимальна (100 балів) свідчить про те, що корупція майже відсутня в житті суспільства.

Будь-які прорахунки з боку політиків та чиновників при владі можуть викликати ускладнення. Недостатньо обґрунтовані рішення компетентних органів, створення штучних перешкод дії закону, неоднакове застосування закону підштовхують окремих членів суспільства до вирішення своїх проблем поза законом. А тому, корупція як правовий нігілізм є великою шкодою суспільства. Все населення України повинно взяти на себе відповідальність за долю держави та виступити проти корупції.

Слід погодитись з думкою Стрілко Д., повністю подолати правовий нігілізм неможливо, але можна мінімізувати його рівень шляхом вжиття низки комплексних заходів, консолідації суспільства, забезпечення принципу верховенства права, здійснення правового виховання громадян у напрямі патріотизму та відповідальності за свою країну¹⁵.

Таким чином, подолання правового нігілізму – завдання складне, вимагає важкої, системної праці не тільки представників державної влади, а й усього населення. Шляхами подолання небезпечного явища є реалізація завдань у вище визначених напрямках. Їх перелік не є вичерпним, але реалізація, на нашу думку, зможе знизити рівень правового нігілізму в Україні.

Враховуючи, що невід’ємною рисою життя в сучасній Україні є правовий нігілізм, питання його подолання стає все більш актуальним. Всі форми боротьби з нігілізмом в праві пов’язані з виходом суспільства з глибокої системної кризи соціального, економічного, політичного, духовного, етичного життя суспільства. Однак багато що залежить і від активної позиції самої особи та її протидії силам зла.

ВИСНОВКИ

За результатами дослідження встановлено, що правовий нігілізм є особливим негативним явищем, яке суттєво перешкоджає розбудові правової держави в Україні. В умовах воєнного стану правовий нігілізм набув нового змісту, охопив усі важливі сфери життєдіяльності українського суспільства. Стримати його поширення можливо тільки з’ясувавши чинники та джерела його живлення. Боротьба з цим явищем потребує нових, незвичайних заходів. На основі аналізу цього явища, зроблені висновки щодо шляхів подолання правового нігілізму, а саме:

¹⁵ Стрілко Д. Правовий нігілізм та шляхи його подолання в сучасних умовах// Підприємництво, господарство, право. 2021. № 3. С. 216.

– систематизація законодавства України, його оптимізація, усунення колізій і, відповідно, підвищення його ефективності;

– проведення дієвих демократичних реформ у галузі стабілізації системи державної влади й удосконалення системи державного управління, забезпечення її відкритості, прозорості та контрольованості громадськістю;

– подолання корупції шляхом реалізації ефективної антикорупційної стратегії, створення та впровадження антикорупційного законодавства й запровадження всебічного громадського контролю за діяльністю державних органів і посадових осіб, а також прирівняння корупції до злочинів проти держави;

– реформування системи освіти у напрямі розповсюдження правової освіти з метою підвищення правової освіченості, правової культури та правової свідомості громадян;

– впровадження програм правового виховання як у межах системи освіти, так і поза її межами.

АНОТАЦІЯ

У статті зроблено аналіз правового нігілізму як однієї з поширених форм деформації правосвідомості. Здійснено дослідження суті правового нігілізму. Зазначено, що подолання правового нігілізму неможливо без підвищення рівня правосвідомості та правової культури населення країни загалом. Розглянуто основні причини його виникнення та поширення як явища, що несе руйнівний характер для суспільства і держави. Визначено форми прояву правового нігілізму як антипода правової культури і деформації правосвідомості у сучасному українському суспільстві, джерела що його відтворюють. Наголошено на тому, що правовий нігілізм присутній на всіх рівнях правосвідомості. Запропоновано основні шляхи подолання правового нігілізму в українському суспільстві на сучасному етапі формування в Україні правової держави.

Література

1. Конституція України. Прийнята Верховною Радою України 28 червня 1996 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.

2. Філософський енциклопедичний словник / за ред. В.І. Шинкарук. Київ : Абрис, 2002. 742 с.

3. Дручек О.В. Правовий нігілізм: підходи до розуміння. *Форум права*. 2009. № 2. С. 140-144. DOI <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2020.10.16>

4. Скакун О.Ф. Теорія держави і права: підруч. Харків: Консум, 2009. 656 с. 4.

5. Волинка К.Г. Теорія держави і права: навч. посіб. Київ: МАУП, 2003. 240 с.

6. Сухонос В.В. Теорія держави і права: підруч. Суми: Університетська книга, 2014. 544 с. DOI: <https://doi.org/10.21564/2414-990x.130.53799>

7. Дручек О.В. Детермінанти правового нігілізму: загальна характеристика. Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ. 2009. № 3. С. 16–27. DOI <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2020.10.16>

8. Бондаревський В.Г. Правовий нігілізм в Україні та шляхи його подолання. Київ, 2012. 750 с.

9. Шульга А.М. Правовий нігілізм: український досвід. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2010. № 4. С. 32–36.

10. Юридичний словник-довідник / за ред. Ю.С. Шемшученка. Київ: Феміна, 1996. 696 с. DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2020.1-2.23>

11. Мороз Л.І. Мінімізація правового нігілізму як умова національної безпеки держави / Л.І. Мороз . *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. серія психологічна*. 2012. Вип. 2 (1). С. 117–126. DOI <https://doi.org/10.32843/2663-5208.2022.34.12>

12. Стрілко Д. Правовий нігілізм та шляхи його подолання в сучасних умовах. *Підприємництво, господарство, право*. 2021. № 3. С. 216. DOI https://doi.org/10.32849/2663-5313/2021.3.3_5

Information about the author:

Sydorkina Raisa Demianivna,

Associate Professor at the Department of Law

Zahidnodonbaskyy Institute

PJSC “Interregional Academy of Personnel Management”

400/1, Dniprovska str., Pavlohrad, 51408, Ukraine